

dr Michał Krawczyk

Wydział Nauk Ekonomicznych i Prawnych

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Działania Urzędu do Spraw Wyznań w zakresie utrudniania duszpasterskiej i społecznej aktywności Kościoła – zagadnienia wybrane

Operations of the Office for Religious Affairs to limit the social and canonical activity of the Church

Streszczenie: W artykule przedstawiono, w oparciu o stosowną literaturę i materiały archiwalne, działania Urzędu do Spraw Wyznań mające na celu ograniczenie społecznej i duszpasterskiej aktywności Kościoła oraz sprowadzenie jego działalności jedynie do wykonywania czynności stricte liturgicznych. Artykuł koncentruje się na latach sześćdziesiątych ubiegłego stulecia – okresie, kiedy represje administracyjne Urzędu osiągnęły swoje apogeum.

Słowa klucze: Kościół, PRL, polityka wyznaniowa

Abstract: The article presents, on the basis of literature, published as well as unpublished archival sources, operations of the Office for Religious Affairs in the Polish People's Republic to limit the social and canonical activity of the Church.

Keywords: Church, Polish People's Republic, religious policy

Wstęp

Urząd do Spraw Wyznań powołany został do życia jako centralny organ administracji wyznaniowej ustawą z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej¹. Bardzo szybko stał się, wraz ze swoimi terenowymi strukturami w postaci wydziałów (referatów) wyznaniowych przy prezydiach powiatowych i wojewódzkich rad narodowych, jednym z kilku podmiotów odpowiedzialnych za przygotowanie i wprowadzenie w życie represji wymierzonych w Kościół². Po okresie bezpośrednich represji wymierzonych w Kościół w latach pięćdziesiątych władze, z Urzędem do Spraw Wyznań na czele, w latach sześćdziesiątych przystąpiły do szykanowania Kościoła za pomocą całego wachlarza instrumentów administracyjnych. Szykany te, choć w praktyce trwały do końca lat osiem-

¹ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej, Dz.U. z 1950, nr 19, poz. 156.

² Szerzej na temat organów odpowiedzialnych za politykę wyznaniową PRL zob.: M. Krawczyk, *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, „Zeszyty Naukowe UPH w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” (16) 2011, s. 211 i nast.

dziesiątych ubiegłego wieku, to swoje największe nasilenie osiągnęły w latach sześćdziesiątych.

Od początku funkcjonowania urzędu jednym z jego głównych celów było ograniczenie do minimum duszpasterskiej i społecznej działalności Kościoła. W planach władz rola Kościoła winna zostać sprowadzona jedynie do wykonywania czynności *stricte* kultowych, realizowanych wyłącznie w granicach świątyni. Wszelkie inne formy działania duchowieństwa, wykraczające poza te granice, uznane zostały za działalność polityczną bądź quasi-polityczną³. Stanowisko władz było oczywiście nie do przyjęcia dla strony kościelnej, która działalność duszpasterską pojmowała znacznie szerzej niż tylko sprawowanie obrzędów religijnych w murach kościołów. Konflikt był nieunikniony, tym bardziej że pewne uspokojenie w stosunkach państwo-Kościół, które nastąpiło po przełomie październikowym w 1956 r., zaowocowało powstaniem dużej liczby organizacji katolickich oraz mniej lub bardziej sformalizowanych grup skupiających katolików świeckich⁴. Korzystając z chwilowego odprężenia, władze Kościoła zainicjowały także nowe formy pogłębiania religijności, wśród których szczególnie zaniepokojenie władz budziły duszpasterstwa stanowe i związane z ich istnieniem masowe pielgrzymki przedstawicieli poszczególnych grup zawodowych⁵.

Stan względного spokoju we wzajemnych relacjach nie miał jednak trwać długo. Już na początku stycznia 1957 r. szef Urzędu do Spraw Wyznań mówił do kierowników wojewódzkich wydziałów wyznaniowych: „Nasza postawa winna być daleka od »wycofywania«. Z pozycji ideologicznej nam zrezygnować nie wolno. I dlatego wycofując się obecnie pozornie, widzieć musimy perspektywę odległą, która doprowadzi do sytuacji pozwalającej osiągnąć całkowity laicyzm naszego społeczeństwa”⁶. Gdy stosunki państwo-Kościół uległy gwałtownemu zaostrzeniu w 1958 r., władze komunistyczne ze zdwojoną gorliwością przystąpiły do likwidacji wszelkich form działalności duszpasterskiej wykraczającej poza mury kościołów.

W artykule przedstawiono, koncentrując się na latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku, przykładowe działania Urzędu do Spraw Wyznań mające utrudnić społeczną i duszpasterską aktywność Kościoła. Skupiono się także na analizie metod zastosowanych przez Urząd – począwszy od szykan administracyjnych, skończywszy na akcjach *stricte* operacyjnych. W artykule spróbowano także odpowiedzieć na pytanie, na ile przedmiotowe działania władz przyniosły oczekiwane rezultaty, jak były one odbierane przez stronę kościelną i jak oceniane w samym Urzędzie do Spraw Wyznań.

Ruch pielgrzymkowy

Jednym z pierwszych zadań Urzędu do Spraw Wyznań stało się ograniczenie pielgrzymek organizowanych przez duszpasterstwo akademickie. Jako

³ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995, s. 131.

⁴ Według ocen Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Polsce w 1961 r. istnieć miało około 30 tysięcy „niezalegalizowanych” stowarzyszeń katolickich różnego rodzaju, takich jak rady parafialne, kółka ministrantów, bieli itp., które skupiały około pół miliona członków.

⁵ A. Dudek, *Państwo...*, s. 131.

⁶ Cyt. za: R. Gryz, *Postawy duchowieństwa i ludności wsi województwa kieleckiego wobec wydarzeń politycznych 1956 roku*, „Studia Historyczne” 1997, z. 1 (156), s. 96.

przykład szczególnie wrogiej postawy władz w tym zakresie może służyć próba uniemożliwienia zorganizowania w maju 1961 r. – w 25. rocznicę ślubowania młodzieży akademickiej na Jasnej Górze – pielgrzymki studentów do częstochowskiego sanktuarium. Zdaniem Urzędu do Spraw Wyznań władze kościelne usiłowały nadać pielgrzymce „charakter manifestacji politycznej przez nawiązanie do 25 lecia podobnej pielgrzymki w roku 1936 – będącej nie tyle uroczystością religijną ile manifestacją polityczną faszystowskich grup studenckich”⁷. W dniu 8 maja 1961 r. szef Urzędu do Spraw Wyznań, J. Sztachelski, oświadczył sekretarzowi Episkopatu, bp. Z. Choromańskiemu, że władze państwowe nie wyrażają zgody na zorganizowanie tej „politycznie wrogiej, antykomunistycznej i faszystowsko-oenerowskiej imprezy”⁸. Kilka dni później, 12 maja, wicedyrektor Urzędu, Jan Lech, wystosował do wszystkich terenowych wydziałów do spraw wyznań pismo, w którym w związku z organizowaną pielgrzymką zalecał m.in.: nawiązanie ścisłej współpracy z komitetami wojewódzkimi PZPR w celu przeciwdziałaniu udziałowi młodzieży w pielgrzymce oraz przeprowadzenie serii ostrzegawczych rozmów z duchownymi organizującymi takie pielgrzymki w terenie⁹. Urząd do Spraw Wyznań temat pielgrzymki poruszał także na naradach z kierownikami wojewódzkich wydziałów do spraw wyznań, w trakcie których udzielano licznych wytycznych „w celu ograniczenia rozmiarów pielgrzymki i sprowadzenia jej do ram ściśle religijnych”. Urząd polecił wojewódzkim wydziałom do spraw wyznań m.in. by w ogóle nie wydawały zezwoleń na pielgrzymkę oraz by w akcję włączono „postępowych studentów, ich organizacje partyjne i kierownictwo uczelni”¹⁰. W Urzędzie podjęte środki uznano za trafne, bo, jak stwierdzono w sprawozdaniu z działalności za rok 1961 r., „plany Episkopatu zostały udaremnione, a w pielgrzymce wzięła udział tylko niewielka liczba studentów, którzy udali się indywidualnie na tę pielgrzymkę, która poza tym musiała zachować charakter ściśle religijny”. Jednocześnie Urząd do Spraw Wyznań zaznaczył, iż w stosunku do duszpasterzy akademickich, którzy „zastosowali pewne metody mające na celu ominięcie wydanych zarządzeń, wyciągnięto odpowiednie wnioski”¹¹.

Utrudnienia ze strony władz nie dotyczyły jednak wyłącznie pielgrzymek określanych jako „nietradycyjne”. Urząd do Spraw Wyznań „przeciwdziałając tendencjom oraz posunięciom hierarchii kościelnej mającym na celu nasilenie pielgrzymek i ożywienie sanktuariów religijnych (cudownych miejsc odpustowych)”, opracował w lipcu 1961 r. stosowną instrukcję dla wojewódzkich wydziałów do spraw wyznań¹², w której przeczytać można było m.in.: „Szczególnie mocno hamować należy zamierzenia zmierzające do ożywienia sanktuariów mających dotychczas ograniczony, lokalny charakter”. W związku z tym Urząd zalecał, oprócz aktywizacji wojewódzkich i powiatowych „kolektywów do spraw kleru”, zaostreżenie przez wydziały komunikacji i MO kontroli samocho-

⁷ Zob. *Sprawozdanie z działalności Urzędu do Spraw Wyznań w roku 1961*, Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Urząd do Spraw Wyznań (dalej UdSW), sygn. 127/24, s. 24.

⁸ Cyt za: A. Dudek, *Państwo...*, s. 135.

⁹ Zob. *Pismo J. Lecha do WdSW z 12 V 1961 r.*, [w:] A. Dudek, *Państwo...*, s. 135.

¹⁰ Zob. *Sprawozdanie z działalności Urzędu do Spraw Wyznań w roku 1961...*, s. 24.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

dów ciężarowych przewożących pielgrzymów, zakazanie zarządom PKS oraz wszelkim innym instytucjom i organizacjom społecznym udostępniania wiernym środków transportu, organizowanie w czasie trwania uroczystości zabaw, zawodów sportowych, wycieczek i innych imprez mogących zmniejszyć frekwencję pielgrzymów, a także przeprowadzenie w miejscach odpustowych przez organy PIH kontroli, czy przybyli na te uroczystości kramarze mają uprawnienia do prowadzenia handlu oraz ściśle przestrzeganie tych wszystkich przepisów o zgromadzeniach i procesjach, która pozwoli na zwalczanie „tendencji do poszerzenia i uświetnienia uroczystości”¹³.

W sprawozdaniu ze swojej działalności w roku 1961 r. Urząd z satysfakcją stwierdzał: „Mimo dużych przygotowań władz kościelnych by zwiększyć liczbę pielgrzymek i liczbę ich uczestników, frekwencja wiernych w tych obrzędach nieco spadła w skali ogólnokrajowej, a w niektórych województwach spadek liczby uczestników pielgrzymek wyraźnie się zaznaczył”¹⁴.

Kult publiczny i rekolekcje stanowe

Niezależnie od wprowadzanych utrudnień dla ruchu pielgrzymkowego władze komunistyczne dążyły także do maksymalnego ograniczenia wszelkich form kultu publicznego. Gdy w marcu 1961 r. Stolica Apostolska wydała dekret o zniesieniu oktawy niektórych świąt, m.in. oktawy świętego Bożego Ciała, Urząd do Spraw Wyznań postanowił wykorzystać ten dekret i ograniczyć procesje uliczne związane ze świętem tylko do jednego dnia. W tym celu Urząd m.in. zainicjował ukazanie się artykułów na ten temat w prasie krajowej, wyjaśniając sens zniesienia oktawy, oraz opracował instrukcję dotyczącą ograniczenia procesji ulicznych tylko do dnia samego święta. Na polecenie Urzędu do Spraw Wyznań urzędnicy terenowych wydziałów do spraw wyznań przeprowadzili z przedstawicielami kurii diecezjalnych rozmowy oznajmiające im stanowisko władz państwowych o zakazie organizowania procesji ulicznych w dniach oktawy Bożego Ciała¹⁵. Decyzja władz wywołała reakcję Episkopatu, który dowodził, że obowiązujący dekret z dnia 18 lipca 1949 r. o zmianie niektórych przepisów o zgromadzeniach pozwala na swobodne organizowanie procesji związanych z Bożym Ciałem i jednocześnie wydał kuriom zarządzenie wyjaśniające, że dekret Stolicy Apostolskiej nie zabrania procesji ulicznych w dniach zniesionej oktawy¹⁶. Mimo protestów strony kościelnej Urząd do Spraw Wyznań uznał, iż akcję likwidacji procesji ulicznych w dniach oktawy należy przeprowadzić „w roku wydania dekretu watykańskiego”, albowiem „odroczenie tej sprawy do roku przyszłego stanowiłoby już precedens, na który powoływałyby się w przyszłości władze kościelne”. W opracowanej notatce Urząd stwierdzał jednak, iż w kwestii likwidacji procesji „natrafiono [...] na duży opór ze strony władz kościelnych i pewnej części kleru, lecz to stanowisko władz kościelnych nie zostało poparte przez wiernych, co należy uważać za zjawisko

¹³ *Pismo J. Lecha do WdSW z 29 VII 1961 r.*, przyt. za: A. Dudek, *Państwo...*, s. 136.

¹⁴ *Zob. Sprawozdanie z działalności Urzędu do Spraw Wyznań w roku 1961...*, s. 24.

¹⁵ Tamże, s. 25

¹⁶ Tamże, s. 25.

bardzo pozytywne¹⁷. W stosunku do księży, którzy nie zastosowali się do wydanych przez władze państwowe zarządzeń, zastosowano szereg represji¹⁸.

Szczególną troską Urzędu do Spraw Wyznań było także wyeliminowanie wszelkich symboli religijnych z przestrzeni życia publicznego. Jako przykład permanentnych starań Urzędu w tym zakresie wskazać można na pismo do redakcji tygodnika „Rada Narodowa” z marca 1958 r.¹⁹, w którym to piśmie jednoznacznie i kategorycznie wypowiedziano się przeciwko wieszaniu symboli religijnych w biurach i urzędach państwowych. Stwierdzono m.in., iż „dekorowanie emblematami religijnymi publicznych budynków państwowych i ich pomieszczeń jako sprzeczne z zasadą rozdziału Kościoła od państwa, wprowadzonego do Konstytucji z 22 lipca 1952 r. w art. 70 pkt. 2, jest niedopuszczalne. [...] Dowolne stosowanie praktyki umieszczania emblematów religijnych na publicznych budynkach państwowych i w ich pomieszczeniach przez jakieś jedno tylko wyznanie religijne stwarzałoby mu miejsce uprzywilejowane wśród innych pozostałych związków wyznaniowych”. Urząd do Spraw Wyznań pismo kończył stwierdzeniem: „Powyższe motywacje zdają się być aż nadto wystarczające, by przeciwstawić się skutecznie samowolnemu zawieszaniu krzyży i obrazów religijnych w biurach i urzędach przez poszczególne jednostki personelu urzędniczego”.

Władze wyznaniowe wszelkimi sposobami próbowały także wyeliminować lub chociaż ograniczyć zakres form działalności duszpasterskiej Kościoła. Przykładem takich działań może być okólnik Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium Rady Narodowej w Krakowie²⁰, skierowany w dniu 5 października 1960 r. do wszystkich proboszczów i rektorów kościołów zakonnych męskich i żeńskich w Krakowie, w sprawie organizowania przez nich „nowych form działalności kościelnej w postaci: dni skupienia, rekolekcji stanowych, zamkniętych dla poszczególnych zawodów, studiów religijnych, prelekcji osób świeckich połączonych z dyskusją, kursów małżeńskich, przedślubnych itp.”. Okólnik ten stwierdzał: „Wymienione zebrania, odbywające się w kościołach, kaplicach i pomieszczeniach klauzurowych zakonów, oraz zgromadzenia pod gołym niebem są organizowane przez duchowieństwo z naruszeniem obowiązujących przepisów prawa”. Natomiast „dni skupienia odbywające się w kościołach są nową formą działalności kościelnej i nie można ich uznać za zebrania religijne odbywające się w sposób tradycyjnie ustalony”, dlatego też „wobec braku formalnego obowiązującego aktu prawnego uznającego wyznanie rzymskokatolickie, odpada także możliwość powoływania się na ten akt [...] a zebrania te, nawet jeśli odbywają się w kościele, są zgromadzeniami w lokalu w rozumieniu ustawy o zgromadzeniach”. Okólnik kończył się ostrzeżeniem, że w przypadku powtórzenia się „wystąpień przeciwko porządkowi prawnemu, politycznemu i społecznemu” zostaną wyciągnięte surowe konsekwencje, łącznie z wnioskami o usunięcie odpowiedzialnych duchownych

¹⁷ Tamże, s. 25.

¹⁸ M.in. zażądano usunięcia z zajmowanego stanowiska wikariusza generalnego diecezji gdańskiej za wydanie komunikatu podtrzymującego wiernych w tradycji urządzania procesji w trakcie całej oktawy święta Bożego Ciała.

¹⁹ Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Redakcji Tygodnika „Rada Narodowa” nr II. 8/31/58 z dnia 22 marca 1958 r., AAN, UdSW, sygn. 56/619, s. 6.

²⁰ Okólnik Prezydium Rady Narodowej w Krakowie do proboszczów i rektorów kościołów zakonnych z dnia 5 października 1960 r., [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996 (dalej: KPRL), t. 2, s. 32-33.

z zajmowanych stanowisk. W związku z powyższym okólnikiem w dniu 18 października 1960 r. sekretarz Episkopatu, bp. Z. Choromański, skierował do Urzędu do Spraw Wyznań ostry protest w „sprawie ograniczania kultu religijnego”²¹. Podnosił w nim, że okólnik Ministra Spraw Wewnętrznych z 25 czerwca 1957 r. o zgromadzeniach publicznych zezwolił na odbywanie tradycyjnych zgromadzeń religijnych bez konieczności uzyskiwania zezwolenia²². Argumentacja biskupa została odrzucona przez szefa Urzędu – ministra Sztachelskiego, który w liście z dnia 30 grudnia 1960 r. stwierdził, że okólnik krakowskiego wydziału do spraw wyznań jest jak najbardziej uzasadniony, a wydany został „wskutek notorycznego naruszania przez kler przepisów prawa o zgromadzeniach, a to przez organizowanie zebrań instruktażowych dla poszczególnych zawodów [...], na których to zebraniach kler wkracza w zakres należący wyłącznie do właściwości właściwych organów państwowych i usiłuje kierować i instruować pracowników państwowego szkolnictwa, państwowej służby zdrowia itp.”²³. Wymiana korespondencji pomiędzy sekretarzem Episkopatu a szefem Urzędu do Spraw Wyznań nie wniosła do sprawy już nic nowego²⁴. Obie strony pozostały przy swoich stanowiskach, natomiast księża, którzy wbrew okólnikowi nadal organizowali wspomniane „zgromadzenia” lub odprawiali nabożeństwa stanowe, byli poddawani zapowiedzianym w okólniku szykanom²⁵.

Krucjata Wstrzemięźliwości i duszpasterstwo służby zdrowia

Innym przykładem dążenia władz komunistycznych do ograniczenia roli Kościoła jedynie do kwestii czysto religijnych była likwidacja antyalkoholowej Krucjaty Wstrzemięźliwości, zorganizowanej w 1957 r. w Katowicach przez ks. Franciszka Blachnickiego. Krucjata, której poszczególne oddziały obok akcji antyalkoholowej prowadziły także działalność antyaborcyjną, bardzo szybko objęła zasięgiem cały kraj i zaczęła budzić zaniepokojenie władz. W dniu 29 sierpnia 1960 r. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach wydało decyzję o likwidacji Krucjaty

²¹ *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego z dnia 18 października 1960 r., w sprawie ograniczania kultu religijnego*, [w:] KPRL, t. 2, s. 30-32.

²² Okólnik stanowił: „w celu zapewnienia właściwego stosowania obowiązujących przepisów prawnych w zakresie zgromadzeń udziela [się] następujących wyjaśnień: a) W myśl art. 27 Ust. z 11 III 1932 przepisy ustawy o zgromadzeniach nie mają zastosowania [...] do zebrań religijnych odbywających się wewnątrz kościołów, kaplic [...], domów modlitwy, sal modlitewnych lub miejsc przeznaczonych do wykonywania kultu religijnego (jak np. cmentarzy kościelnych i grzebalnych) prawnie uznanych związków religijnych, o ile odbywają się w sposób tradycyjnie ustalony [...] b) władze sprawujące nadzór nad zgromadzeniami i zebraniem będą uznawać i nie kwestionować tradycyjnych zwyczajów i praktyk religijnych Kościoła rzymsko-katolickiego [...] c) uroczystości kościelne (jak np. odpusty, misje, rekolekcje i inne) odbywające się w miejscach przeznaczonych do stałego wykonywania kultu religijnego, lecz z powodu napływu znacznej ilości wyznawców wykraczające poza ogrodzenie tych miejsc, nie będą również wymagały zezwolenia ani zgłoszenia do prezydiów właściwych rad narodowych”.

²³ *List J. Sztachelskiego do Z. Choromańskiego z 30 grudnia 1960 r.*, cyt. za: A. Dudek, *Państwo...*, s. 139.

²⁴ Zob. *List Episkopatu do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego z dnia 16 stycznia 1961 r. w sprawie ograniczania wolności kultu religijnego*, [w:] KPRL, t. 2, s. 84-86 oraz *List Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego z dnia 28 lutego 1961 r. w sprawie rekolekcji stanowych*, [w:] KPRL, t. 2., s. 91-92.

²⁵ A. Dudek, *Państwo...*, s. 139.

Wstrzemięźliwości „z uwagi na to, iż »Krucjata« nie zalegalizowała swej działalności w sposób prawem przewidziany”²⁶. Likwidacja katowickiej Centrali Krucjaty miała brutalny przebieg. W trakcie piętnastogodzinnej akcji osłanianej przez pododdział ZOMO skonfiskowano maszyny do pisania, powielacze, aparaty fotograficzne oraz druki. Po zakończeniu akcji pomieszczenia w baraku, w którym mieściła się siedziba Centrali, zostały zapieczętowane a pracownicy Centrali w ciągu następnych tygodni poddani zostali wielogodzinnym przesłuchaniom²⁷. Równocześnie nastąpiła w całym kraju likwidacja lokalnych oddziałów Krucjaty. Powyższe działania władz spotkały się ze zdecydowanym sprzeciwem strony kościelnej. Sekretarz Episkopatu, bp. Z. Choromański, 12 września wystosował do szefa Urzędu do Spraw Wyznań ostry protest, pisząc m.in.: „Całą sprawę pozostawiam osądowi Pana Ministra, ale nie mogę się powstrzymać od wyrażenia ubolewania i uroczyście zaprotestować przeciwko samej likwidacji »Krucjaty Wstrzemięźliwości« i przeciw metodom stosowanym przy tej likwidacji”²⁸. W odpowiedzi z dnia 5 listopada 1960 r. szef Urzędu bez ogródek stwierdził: „Władze są przeciwnie tworzeniu odrębnych organizacji społecznych na zasadach wyznaniowych i przeprowadzania według takich kryteriów podziału – również w dziedzinie działalności antyalkoholowej. Argumenty próbujące uzasadnić, że Krucjata Wstrzemięźliwości nie była niezalegalizowaną organizacją społeczną, nie mogą być przyjęte, jako obliczone na naiwność”²⁹. W trakcie dalszej wymiany korespondencji szef Urzędu dodał jeszcze: „Stowarzyszenie wyższej użyteczności – Społeczny Komitet Przeciwalkoholowy posiada zgodnie z prawem o stowarzyszeniach nadany mu przez Radę Ministrów przywilej wyłączności w zakresie reprezentowania polskiego społecznego ruchu przeciwalkoholowego, co wyłącza działalność innych stowarzyszeń w tym zakresie”³⁰. Kolejna wymiana korespondencji nie wniosła do sprawy już nic nowego³¹. W marcu 1961 r. Służba Bezpieczeństwa aresztowała ks. Blachnickiego. 19 lipca został on skazany na 10 miesięcy aresztu z zawieszeniem na trzy lata za nielegalne używanie powielacza, nieprzedstawienie do kontroli powielanych tekstów oraz rozpowszechnianie memoriału o likwidacji Krucjaty Wstrzemięźliwości³².

W omawianym okresie władze komunistyczne ze szczególną gorliwością przystąpiły także do eliminowania duszpasterskiej działalności Kościoła na terenie zakładów służby zdrowia. Opracowane w Urzędzie do Spraw Wyznań w 1960 r. „Wnioski dla Resortu [Zdrowia i Opieki Społecznej] w walce z klerykałizmem na

²⁶ Zob. *List Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach do ks. Blachnickiego z dnia 29 sierpnia 1960 r. w sprawie organizacji „Krucjata Wstrzemięźliwości”*, [w:] KPRL, t. 2, s. 26.

²⁷ A. Dudek, *Państwo...*, s. 133.

²⁸ Zob. *List Episkopatu do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków Kościołem z dnia 12 września 1960 r. w sprawie likwidacji stowarzyszenia „Krucjata Wstrzemięźliwości”*, [w:] KPRL, t. 2, s. 24-26.

²⁹ *Pismo J. Sztachelskiego do bp. Z. Choromańskiego z 5 listopada 1960 r.*, cyt. za: A. Dudek, *Państwo...*, s. 133.

³⁰ Zob. *List Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego z dnia 2 stycznia 1961 r. w sprawie likwidacji stowarzyszenia „Krucjata Wstrzemięźliwości”*, [w:] KPRL, t. 2, s. 82.

³¹ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego z dnia 8 marca 1961 r. w sprawie likwidacji „Krucjaty Wstrzemięźliwości”*, [w:] KPRL, t. 2, s. 94-96.

³² A. Dudek, *Państwo...*, s. 134.; Zob. też: K. Brodzki, J. Wojna, *Oazy. Ruch Światło – Życie*, Warszawa 1988, s. 71.

terenie służby zdrowia³³ zawierały cały zestaw środków mających doprowadzić do całkowitego wyeliminowania obecności duchownych i przejawów życia religijnego na terenie placówek zdrowotnych. Urząd do Spraw Wyznań zalecał m.in. zmianę dotychczasowej instrukcji Ministra Zdrowia, „tak aby duchowni odpowiednich wyznań mogli zjawiać się na terenie zakładów służby zdrowia jedynie na specjalne życzenie chorego uzgodnione z dyrekcją zakładu”. Urząd zobowiązał także Ministerstwo Zdrowia, aby nakazało wojewódzkim wydziałom zdrowia i opieki społecznej „ściśle przestrzeganie regulaminu odnośnie usuwania przedmiotów niemogących znajdować się w pomieszczeniach zakładów służby zdrowia (przedmioty kultu religijnego: ołtarzyki, figury święte, krzyże)”. Inne zalecenia Urzędu w tym zakresie³⁴ świadczą nie tylko o tym, jak wielka była determinacja administracji

³³ *Wnioski dla Resortu [Zdrowia i Opieki Społecznej] w walce z klerikalizmem na terenie służby zdrowia*; AAN, UdSW, sygn. 61/1211, s. 2-6.

³⁴ W cytowanych wytycznych dodatkowo przeczytać można było: „Należy przeprowadzić specjalną akcję zmierzającą do pełnego egzekwowania obowiązujących przepisów gwarantujących wolność sumienia na terenie zakładów służby zdrowia. W tym celu Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej: [...] d) poleci rozpocząć i zakończyć do dnia 30 I 1961 r. usuwanie z terenu szpitali i sanatoriów bezpodstawnie zamieszkujących tam kapelanów, zabezpieczając poprzez Wydziały Zdrowia i Opieki Społecznej w porozumieniu z władzami terenowymi pomieszczenia zastępcze w przypadkach tego wymagających. e) Wyda do dnia 30 XII 1960 r. zarządzenie zwracające uwagę na konieczność zabezpieczenia czysty i porządku na terenie służby zdrowia zgodnie z wymogami właściwej pielęgnacji – leczenia chorych (m.in. sprawa modłów zbiorowych). f) Zobowiąże kierowników Wojewódzkich Wydziałów Zdrowia i Opieki Społecznej do uregulowania do dnia 30 XII 1960 r. sprawy korzystania z kaplic zakładów służby zdrowia zgodnie z potrzebą zabezpieczenia właściwego reżimu sanitarno-epidemiologicznego i stanu zdrowia chorych. g) Poleci kierownikom Wojewódzkich Wydziałów Zdrowia i Opieki Społecznej przeanalizować rozmieszczenie personelu pielęgniarskiego zakonnego na swoim terenie i przedstawić do 15 I 1961 r. plan ograniczeń i przesunąć stanowisk pracy tego personelu wg następujących wytycznych: 1) Siostry zakonne w zasadzie powinny pracować jedynie na terenie zakładów dla nieuleczalnie chorych, głęboko upośledzonych dzieci, zakładów psychiatrycznych (oddziały dla chronicznych). 2) Dążąc do likwidacji pracy sióstr zakonnych w zakładach służby zdrowia, w pierwszym rzędzie należy usuwać je z zakładów, gdzie pracują w drobnych grupach, a usunięcie ich zapewni całkowitą laicyzację zakładu. 3) Siostry zakonne winny być usunięte ze stanowisk oddziałowych i gospodarczych i zastąpione przez personel świecki do 30 III 1961 r. (wypowiedzenia do 1 I 1961 r.). 4) Nie należy żadnych nowych stanowisk pracy [...] poza wymienionymi powierzać siostrze zakonne (odpowiedzialność dyscyplinarną Kierowników Wydziałów Zdrowia i Opieki Społecznej). 5) Usunie w pierwszym rzędzie siostry zakonne z oddziałów szpitalnych stanowiących bazę szkoleniową. h) Poleci kierownikom Wojewódzkich Wydziałów Zdrowia i Opieki Społecznej przedstawić do dnia 30 I 1961 r. plan usunięcia sióstr zakonnych z mieszkań i innych pomieszczeń na terenie zakładów służby zdrowia [...]. i) Resort wyda do dnia 30 XII 1960 r. zarządzenie o rozwiązaniu umów z kapelanami – zakonnikami w zakładach służby zdrowia. j) Zrewiduje w porozumieniu z Urzędem do Spraw Wyznań zasadę stałego zatrudniania kapelanów, wprowadzając w zamian zasadę jednostkowej opłaty za świadczoną w razie wezwania usługę. k) Poleci Wydziałom Zdrowia i Opieki Społecznej natychmiastowe rozwiązanie umów z kapelanami naruszającymi regulamin. l) Zwróci się do Kierownictwa Partii o pomoc w realizacji programu zwiększonego szkolenia pielęgniarek, celem jak najszybszego wyeliminowania pielęgniarek zakonnych ze służby zdrowia. ł) Resort opracuje do dnia 30 XII 60 r. program działalności kulturalno-oświatowej na terenie zakładów służby zdrowia, która by stworzyła lepsze warunki dla pobytu pacjentów i stanowiła przeciwdziałanie akcji klerikalnej. m) Resort opracuje do dnia 30 XII 1960 r. plan powołania i szkolenia instruktorów kulturalno-oświatowych rekrutujących się z aktywu społecznego, którzy przy posiadanych cenzusie średniego wykształcenia mogliby po półrocznym przeszkoleniu stanąć do pracy w zakładach służby zdrowia. [...] o) Tygodnik „Służba Zdrowia” podejmie na swoich łamach walkę z klerikalizmem na terenie zakładów służby zdrowia. p) Resort wyda okólnik do Rektorów Akademii Medycznych (i Dyrektorów Instytutów Naukowo-Badawczych), w którym zaleci, że dla uszanowania wolności sumienia obywateli oraz praworządności należy: 1) Zabronić na terenie służbowym Akademii i Instytutów [...] odbywania wszelkich czynności religijnych [...]. 4) Personel dydaktyczny uczelni winien interesować się sam i dyskutować z młodzieżą tematykę zebranych otwartych partyjnych oraz wykładów na tematy światopoglądowe i etyczno-

wyznaniowej, aby maksymalnie ograniczyć aktywności duszpasterską na tym polu, ale także są przykładem wyjątkowej pozycji Urzędu do Spraw Wyznań, który, gdy chodziło o sprawy Kościoła, w sposób władczy wkraczał w kompetencje innych resortów.

Publikacje religijne

Wzrost napięcia w stosunkach państwo-Kościół, który nastąpił po 1958 r., skutkowało także wprowadzeniem ograniczeń w zakresie używania przez instytucje kościelne powielaczy. Choć w myśl rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 1952 r.³⁵ używanie powielaczy dozwolone zostało „jednostkom gospodarki społecznej”, a przedstawiciele rządu na Komisji Wspólnej w dniu 4 grudnia 1956 r. wyraźnie stwierdzili, że „Kościół może powielaczy używać, bowiem w tej materii zaliczony jest do jednostek społecznych”, to już w 1958 r. Urząd do Spraw Wyznań dokonał specyficznej wykładni obowiązujących przepisów, stwierdzając, iż: „Kościół Rzymsko-Katolicki, jego organów i instytucji [...] nie można zaliczyć do żadnej z [...] grup objętych pojęciem jednostki społecznej”. W związku z powyższym Urząd stwierdził, że wszelkiego rodzaju publikacje instytucji kościelnych, takie jak np. skrypty, ogłoszenia, kazania, komunikaty, modlitewniki, pieśni, nuty, obrazki, ilustracje itp. wymagają zgody właściwego terenowo Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Wyjątek stanowiły jedynie formularze (karty i spisy inwentarzewe, druki finansowe, magazynowe i zaopatrzenia materiałowego) przeznaczone do wewnętrznego użytku przez administrację kościelną³⁶. Urząd dokonując takiej wykładni, nie tylko w sposób dowolny zastosował nową interpretację pojęcia „jednostki społecznej”, ale także bezprawnie zmienił literalny przepis rozporządzenia, wprowadzając rozróżnienie poszczególnych kategorii druków³⁷. Od 1958 r. za powielanie pism wszczynane były sprawy karne przeciwko pracownikom kurii, którzy używali powielaczy. W większości wypadków na podstawie pisemnych „wyjaśnień” Urzędu do Spraw Wyznań nadsyłanych do sądów zapadały wyroki skazujące³⁸.

Przykładem na to, iż w zasadzie wszelkie kwestie, które w jakikolwiek sposób dotyczyły działalności Kościoła, konsultowane były w Urzędzie, oraz na to, że władze komunistyczne wykorzystywały każdą okazję, aby utrudnić działalność

moralne [...]. 6) Zapewnić obsadę kadrową katedry biologii, ginekologii i położnictwa oraz organizacji ochrony zdrowia w ten sposób, aby treść tych wykładów i zajęć miała prócz walorów zawodowych i naukowych znaczenie światopoglądowe (chodzi o akcenty na teorię ewolucji, powstanie życia na ziemi, świadome macierzyństwo, socjalistyczną organizację ochrony zdrowia) [...]. 9) Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej wystąpi do Ministerstwa Oświaty o zamknięcie zakonnej szkoły pielęgniarstwa w Warszawie. 10) Rozszerzy program nauczania biologii o zagadnienia ewolucjonizmu w szkołach średnich medycznych. 11) Polecą dyrekcjom szkół zorganizowanie kół TSS w każdej średniej szkole medycznej”.

³⁵ *Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 1952 r. w sprawie rejestracji niektórych zakładów wytwarzających druki i ilustracje oraz kontroli niektórych publikacji*, Dz.U. z 1952 r., nr 19, poz. 124.

³⁶ *Zob. List Sekretarza Episkopatu bp. Z Choromańskiego do Pełnomocnika rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego z dnia 29 kwietnia 1958 r., w sprawie ingerencji cenzury w powielanie publikacji*, [w:] KPRL, t. 1, s. 627-628.

³⁷ W rozporządzeniu była ogólnie mowa o „wszelkiego rodzaju publikacjach odbitych systemem powielania”.

³⁸ *Zob. Opracowanie władz kościelnych [z 1961 r.] na temat sytuacji Kościoła rzymskokatolickiego i stosunku państwa do Kościoła w Polsce Ludowej*, [w:] KPRL, t. 2, s. 71-81.

duszpasterską, może być przykład ks. Floriana Fornala, wikariusza parafii Sawin w powiecie chełmskim. Pod koniec 1959 r. ks. Florian Fornal wystąpił do Ministerstwa Handlu Zagranicznego – Centralnego Zarządu Ceł z prośbą o wydanie zezwolenia na przywóz obrazków liturgicznych z zagranicy. W dniu 11 listopada 1959 r. Ministerstwo Handlu Zagranicznego wystąpiło do Urzędu do Spraw Wyznań z prośbą o zaopiniowanie podania ks. Fornala³⁹. W dniu 20 listopada Urząd podanie ks. Fornala przesłał do Wydziału do Spraw Wyznań w Lublinie z prośbą o zajęcie stanowiska⁴⁰. W odpowiedzi na pismo Urzędu Wydział do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie w dniu 27 listopada 1959 r. stwierdził m.in.: „[...] ks. Fornal jest młodym wikariuszem aktywnie działającym na terenie parafii, a obrazki religijne potrzebne mu są do rozprowadzania podczas chodzenia po kołędzie i pogłębiania fanatyzmu religijnego wśród wiernych. Wydział nie uważa za wskazane propagowanie zagranicznych obrazków religijnych i wnosi o nieuwzględnienie prośby ks. Fornala”⁴¹. W dniu 4 grudnia 1959 r. Urząd do Spraw Wyznań udzielił Ministerstwu Handlu Zagranicznego – Centralnemu Zarządowi Ceł odpowiedzi następującej treści: „Urząd do Spraw Wyznań zajmuje stanowisko, by podanie ks. Floriana Fornala w sprawie wydania zezwolenia na przywóz obrazków religijnych z zagranicy załatwić odmownie”⁴².

Podsumowanie

Stałym elementem polityki wyznaniowej Urzędu do Spraw Wyznań było dążenie do ograniczenia działalności Kościoła tylko do wykonywania funkcji czysto liturgicznych i to jedynie w obrębie murów kościoła. Urząd przy zastosowaniu całego wachlarza środków administracyjnych ograniczał i utrudniał ruch pielgrzymkowy, procesje uliczne, a także takie formy działalności duszpasterskiej jak: dni skupienia, rekolekcje stanowe, kursy małżeńskie, prelekcje osób świeckich. Władze odmawiały Kościołowi prawa do podejmowania i przeprowadzenia akcji społecznych, takich jak np. promowanie postaw antyalkoholowej i antyaborcyjnej. Urząd do Spraw Wyznań ze szczególną gorliwością przystąpił w omawianym okresie do eliminowania duszpasterskiej działalności Kościoła na terenie zakładów służby zdrowia oraz usuwania symboli religijnych z przestrzeni publicznej. Choć działania władz w zakresie utrudniania społecznej i duszpasterskiej działalności Kościoła największe natężenie miały w latach sześćdziesiątych, to w praktyce Kościół pełną swobodę działalności uzyskał dopiero po przemianach z roku 1989.

³⁹ Pismo Ministerstwa Handlu Zagranicznego – Centralny Zarząd Ceł do Urzędu do Spraw Wyznań, nr III 18179/59 z dnia 11 listopada 1959 r.; AAN, UdSW, sygn. 57/599, s. 1.

⁴⁰ Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie, Wydział do Spraw Wyznań, nr II-7h/62/59, z dnia 20 listopada 1959 r.; AAN, UdSW, sygn. 57/599, s. 2.

⁴¹ Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie, Wydział do Spraw Wyznań do Urzędu do Spraw Wyznań, nr I – 5/59/59, z dnia 27 listopada 1959 r.; AAN, UdSW, sygn. 57/599, s. 3.

⁴² Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Ministerstwa Handlu Zagranicznego – Centralny Zarząd Ceł, nr II 74/62/59, z dnia 4 grudnia 1959 r.; AAN, UdSW, sygn. 57/599, s. 4.

Bibliografia

Akty prawne

- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej, Dz.U. z 1950, nr 19, poz. 156.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 1952 r. w sprawie rejestracji niektórych zakładów, wytwarzających druki i ilustracje oraz kontroli niektórych publikacji, Dz.U. z 1952 r., nr 19, poz. 124.

Literatura

- Brodzki K., Wojna J., *Oazy. Ruch Światło – Życie*, Warszawa 1988.
- Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995.
- Gryz R., *Postawy duchowieństwa i ludności wsi województwa kieleckiego wobec wydarzeń politycznych 1956 roku*, „Studia Historyczne”, 1997, z. 1 (156).
- Krawczyk M., *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, „Zeszyty Naukowe UPH w Siedlcach, Seria: Administracja i Zarządzanie” (16) 2011.

Źródła nienormatywne wydane drukiem

- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Pełnomocnika rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego z dnia 29 kwietnia 1958 r., w sprawie ingerencji cenzury w powielanie publikacji, [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, t. 1.
- List Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach do ks. Blachnickiego z dnia 29 sierpnia 1960 r. w sprawie organizacji „Krucjata Wstrzemięźliwości”, [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, t. 2.
- Okólnik Prezydium Rady Narodowej w Krakowie do proboszczów i rektorów kościołów zakonnych z dnia 5 października 1960 r., [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, t. 2.
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego z dnia 18 października 1960 r., w sprawie ograniczania kultu religijnego, [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, t. 2.
- List Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego z dnia 2 stycznia 1961 r. w sprawie likwidacji stowarzyszenia „Krucjata Wstrzemięźliwości”, [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, t. 2.
- List Episkopatu do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego z dnia 16 stycznia 1961 r. w sprawie ograniczania wol-

- ności kultu religijnego, [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, t. 2.
- List Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego z dnia 28 lutego 1961 r. w sprawie rekolekcji stanowych, [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, t. 2.
- Opracowanie władz kościelnych [z 1961 r.] na temat sytuacji Kościoła rzymskokatolickiego i stosunku państwa do Kościoła w Polsce Ludowej, [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, t. 2.
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego z dnia 8 marca 1961 r. w sprawie likwidacji „Krucjaty Wstrzemięźliwości”, [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994-1996, t. 2.

Archiwalia

- Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Redakcji Tygodnika „Rada Narodowa” nr II. 8/31/58 z dnia 22 marca 1958 r., Archiwum Akt Nowych, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 56/619.
- Pismo Ministerstwa Handlu Zagranicznego – Centralny Zarząd Ceł do Urzędu do Spraw Wyznań nr III 18179/59 z dnia 11 listopada 1959 r., Archiwum Akt Nowych, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 57/599.
- Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie, Wydział do Spraw Wyznań, nr II-7h/62/59, z dnia 20 listopada 1959 r., Archiwum Akt Nowych, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 57/599.
- Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie, Wydział do Spraw Wyznań do Urzędu do Spraw Wyznań, nr I – 5/59/59, z dnia 27 listopada 1959 r., Archiwum Akt Nowych, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 57/599.
- Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Ministerstwa Handlu Zagranicznego – Centralny Zarząd Ceł, nr II 74/62/59, z dnia 4 grudnia 1959 r., Archiwum Akt Nowych, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 57/599.
- Sprawozdanie z działalności Urzędu do Spraw Wyznań w roku 1961, Archiwum Akt Nowych, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 127/24.
- Wnioski dla Resortu [Zdrowia i Opieki Społecznej] w walce z klerykalizmem na terenie służby zdrowia, Archiwum Akt Nowych, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 61/1211.